HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.794

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 12.09.2019 Kabul Tarihi: 18.11.2019

Atıf Künyesi: Barış Gür, "Geç Tunç Çağı'nda Aiolis ve Yakın Çevresinin Ortak Kültürel Dinamikleri ve Bölgenin Ege Dünyası ile İlişkilerinde Yerel Unsurlar", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 1947-1967.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI'NDA AİOLİS VE YAKIN ÇEVRESİNİN ORTAK KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ VE BÖLGENİN EGE DÜNYASI İLE İLİŞKİLERİNDE YEREL UNSURLAR

The Common Cultural Dynamics of Aeolis and Its Surroundings in the Late Bronze Age and Local elements in the Region's relations with the Aegean World

Dr. Barış Gür

ORCID No: 0000-0002-9031-9159

Dokuz Eylül Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz: Bu çalışmada Geç Tunç Çağı'nda, sonradan büyük bir bölümü Aiolis olarak adlandırılacak topraklardaki benzer yerel unsurlar üzerinden ortak kültür dinamikleri, Ege kökenli dış etkiler ve GTÇ sonundaki durum irdelenecektir. Söz konusu topraklarda yerleşimlerin sürekliliği, yerel unsurların baskınlığı, dış etkiler ve kültürlerin varlığının gözlemlenmesi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Genel olarak GTÇ'deki Seha Nehri Ülkesi toprakları ile örtüşen bölgede belli yerel unsurların ortaklığından söz etmek mümkündür. Gri seramiğin yanı sıra kırmızı astarlı, Gold ware ve Silver ware seramiklerin bölgedeki başlıca yerleşimlerde kullanılmış olması belli bir ortak kültürün varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle Smyrna'nın kuzeyindeki kıyı kesimi ile yakınındaki Ege Adaları'nda benzer bir biçimde Gri seramik olarak üretilen Miken formları belki de ortak bir öykünme durumunun çömlek ustalarınca karşılanmasını yansıtır olmalıdır.

Panaztepe, Psara, Khios ve Lesbos'ta kullanılmış olan taş sanduka mezarlar GTÇ'de söz konusu bölge boyunca ortak kültürel unsurların varlığıyla ilgili ölü gömme gelenekleri üzerinden önemli kanıtlar sunmaktadır. Bununla birlikte bölgenin GTÇ'de dış etkilere açık olduğu Panaztepe örneğindeki gibi oda mezar ve tholoslar ile izlenebilirken, bu durum bölgenin kıyı kesiminin Ege Dünyası ile bağlantısını ve farklı kültürlerle uyumunu göstermektedir. Bu noktada Lesbos'tan Panaztepe'ye kadar olan bölgede GTÇ'de var olan yerel unsurlarla şekillenmiş olan ortak özelliklerin sonrasında Aioli göçlerinin de yayılım alanını oluşturması bir tesadüften öte bölgenin kendine özgü yapısı ile ilgili olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Geç Tunç Çağı, Aiolis, Seha Nehri Ülkesi, seramik, mezar

Abstract: In this study, the common cultural dynamics, external influences of Aegean origin and the situation at the end of the LBA will be examined through similar local elements in the land most of which will later be called Aeolis in the Late Bronze Age. There are differences in the lands in terms of continuity of settlements, dominance of local elements, external influences and the presence of cultures. In general it is possible to mention the association of certain local elements in the region which overlaps with Seha River Land in the LBA. In addition to Grey ware, the use of red slip, Gold ware and Silver ware in the main settlements in the region reveals the existence of a certain common culture. Mycenaean pottery forms, which were produced in Grey ware in a similar way, especially in the northern part of Smyrna and in the nearby Aegean Islands, was perhaps a common emulation produced by potters.

The stone cist graves used in Panaztepe, Psara, Chios and Lesbos carry important evidence on the burial traditions of the existence of common cultural elements throughout the region in question in the LBA. However, it is understood that the region is exposed to external influences in the LBA by the

chamber tomb and tholoi as in the case of Panaztepe, which shows the connection of the coastal part of the region with the Aegean World and its harmony with different cultures. At this point, the fact that the common features formed by the local elements in the LBA in the region from Lesbos to Panaztepe constitute the diffusion area of the Aeolian migrations should be related to the unique structure of the region.

Keywords: Late Bronze Age, Aeolis, Seha River Land, pottery, tomb

Giriş

Bu çalışmada, sonraki binyılda önemli bir bölümü Aiolis olarak adlandırılacak topraklarda Geç Tunç Çağı'ndaki arkeolojik bulgular üzerinden ortak yerel unsurlar ele alınacak ve Ege Dünyası ile bağlantılar bu yerel unsurların etkisi üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmaya konu olan bölge genel olarak Batı Anadolu'da Smyrna'nın kuzeyinden MÖ. 1. binyıldaki Aiolis topraklarını, kıyıda Sardis'e kadar ulaşan Gediz Ovası yerleşimlerini ve Ege Adaları'ndan ise Khios, Psara ve Lesbos'u içermektedir. Özellikle sözü edilen bölgenin önemli bir bölümünün GTÇ'de Seha Nehri Ülkesi'nin topraklarıyla örtüştüğü görülmektedir. Çalışmada ölü gömme gelenekleri ve seramik gibi benzer yerel unsurlar üzerinden ortak kültür dinamikleri tanımlanmaya çalışılırken, Ege kökenli dış etkilerin etki düzeyi ve GTÇ sonundaki durum ana hatlarıyla irdelenecektir.

Pelasglar ile Geç Tunç Çağı Aiolis'i ve Yakın Çevresi

Aiolis'in kelime olarak kökeninin MÖ. 2. binyıla kadar geriye gidebileceği Girit-Knossos'taki Linear B tabletlerindeki *a-wo-re-u-si* kelimesi ile önerilmektedir. Kelime *Aiwoleusi* ya da Aioller ile ilişkilendirilmektedir.¹ Knossos Sarayı arşivindeki bu bilgi kırıntısı üzerinden 2. binyıl dünyasına ilişkin olarak ek bir önerme sunmak, bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Buna karşın Batı Anadolu'ya bakıldığında ise Aiolis bölgesinin önemli bir bölümü, İonia'nın kuzeyi ve Lydia topraklarını da içeren bölge genel olarak GTÇ'deki Seha Nehri Ülkesi sınırları içerisinde tanımlanmaktadır.² Bölge bir taraftan Hitit metinlerinden

¹ Brian Rose, "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration," *Hesperia* 77, 2008, s. 402.

² Seha Nehri Ülkesi genel olarak Batı Anadolu'daki iki akarsu ovası ile ilişkilendirilmektedir. Seha Nehri Ülkesi Kaikos (Bakırçay) Ovası ile ilişkilendirildiği gibi (John Garstang, Gurney, O.R., *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959, s. 97; Oliver R. Gurney, "Hittite Geography: thirty years on" *Sedat Alp'e Armağan Festschrift Für Sedat Alp*, H. Otten, H. Ertem, E. Akurgal, A. Süel (ed.), Ankara 1992, s. 221), Hermos (Gediz) Ovası ile de ilişkilendirilmektedir (Wolf D. Niemeier, "The Mycenaeans in western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE: In Honor of Professor Trude Dothan*, S. Gitin, A. Mazar, and E. Stern (ed.), Jerusalem 1998, s. 45; David Hawkins, "Karabel 'Tarkondemos' and the Land of Mira: New Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia," *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 23, 1998, s. 10; D.F. Easton, Hawkins, J.D., Sherratt, A.G., Sherratt, E.S. "Troy in recent perspective", *Anatolian Studies* 52, 2002, s. 97). Bununla birlikte Hermos ve Kaikos'un ikisinin birlikte Seha Nehri Ülkesi topraklarını içerebileceği de önerilmiştir. (David Hawkins, "Luwians versus Hittites", *Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean (Culture and History of the Ancient Near East)*, A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich (ed.), Leiden-Boston 2013, s. 37; Easton, Hawkins, Sherratt, Sherratt, "Troy in recent perspective", s. 100; Itamar, Singer, "Purple-Dyers in Lazpa", *The Calm Before the Storm: Selected Writings of Itamar Singer on the End of the Late Bronze Age in Anatolia and the Levant*, Atlanta, 2011, s. 426) Hem Karabel Anıtı'nın sınır kabul edilmesi nedeniyle Seha Nehri Ülkesi, Mira ülkesinin kuzeyine (David Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel," *Anatolian Studies* 48, 1998, s. 23) hem de Seha Nehri Ülkesi'ne bağlılığı metinlerden bilinen Lazpa'nın Lesbos Adası ile ilişkilendirilmesi dolayısıyla Mira'nın kuzeyine ve aynı zamanda kuzeyindeki kıyı kesimine yerleştirilmektedir (Trevor Bryce, "The Geopolitical Layout of Late Bronze Age Anatolia's Coastlands: Recent Advances and Important Caveats", *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan: VITA Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker (ed.), İstanbul 2007, s. 126). Bununla birlikte Seha Nehri Ülkesi'nin kuzey sınırı da ana hatlarıyla belirlenmektedir. Hitit ordusunun Wuluşa'ya ulaşmak için Seha Nehri Ülkesi topraklarından geçme zorunluluğu, Seha Nehri Ülkesi'ni Wuluşa'nın güneyine yerleştirmektedir. (Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta 2009, s. 293) Doğuda ise muhtemelen Kuzey Lydia'nın büyük bölümüyle, Seha Nehri Ülkesi topraklarının örtüştüğü önerilmektedir. (Christopher H. Roosevelt,

öğrendiğimize göre Hitit Devleti'nin etki alanı içerisindeyken diğer taraftan Ege Dünyası ile belli bir düzeyde ilişkiler gerçekleştirmekteydi. Hitit Devleti ve Seha Nehri Ülkesi arasındaki antlaşma metninden³ ve krali bir fermanından⁴ öğrenildiğine göre Seha Nehri Ülkesi bazı durumlarda Hititlere karşı tutum alarak isyanlarda rol oynayabilmekte ve Hatti Ülkesi'nden kaçan NAM.RA'lar nedeniyle de iki ülke arasında sorunlar yaşanabilmekteydi.

GTÇ'de Seha Nehri Ülkesi'nin yerleşimcileri Arzawa, Mira, Wiluşa ve Hapalla'nın da olduğu gibi Luvi dilini konuşan halk gruplarından oluşmaktaydı.⁵ Bununla birlikte Antik Yunan Dünyası'nın en erken kaynaklarından Homeros'un İlyada Destanı'nda, Güney Aiolis Bölgesi'nde, Larisa yöresinde oturanların Pelasg soyundan gelmekte oldukları bilgisi verilmektedir. Önceleri Kıta Yunanistan'da bulunan ve Batı Anadolu'ya da göç eden halk gruplarından Pelasglar'ın, Herodotos'un eserinde Aiol halkları ile ilişkilendirilmesi bölgedeki iki farklı isimdeki halk grubunun ortak kökeni konusunda bazı ipuçlarını ortaya koymaktadır.

“Adalarda oturanlar on yedi gemi ile gelmişlerdi. Bunlar Pelasg ırkındandırlar ve Atina kaynaklı on iki site İoniaları gibi İonialı adını almışlardır. Gene Yunanlılar gibi silahlanmış olan Aiollar, altmış gemi getirmişlerdi. Bunlar da Yunan anlatılarına göre, eskiden Pelasg adını taşırlardı.” (Hrdt. VII.95)

Pelasglar Hellen edebi geleneğinde yalnızca Aiolis Bölgesi'nde yaşayan bir halk grubu olarak tanımlanmamakta, kentler arasındaki bazı ilişkiler de söz konusu halk grubu yoluyla kurulmaktadır. Gelenek, göçlerde Kyme ile Larisa arasındaki bağlantıyı Lokris'ten gelenler ile Batı Anadolu'daki Pelasglar arasında kurmaktadır. Strabon Lokris'teki Phrikios Dağı'ndan gelenlerin Batı Anadolu'da Pelasg kontrolündeki Larisa'yı ele geçirmelerinin ardından Kyme'yi kurduklarını ve Pelasglardan hayatta kalanları buraya sürdüklerini aktarmaktadır. (Strb. XIII.3)

Sicilyalı Diodorus'un aktardığına göre Pelasglar'ın Aiolis topraklarındaki varlığı Larisa toprakları ile sınırlı değildir ve Lesbos'u ele geçiren ilk halklar ona göre Pelasglar'dır. (Dio.Sci. V. 81) Pelasglar'ın Ege Adaları'ndaki varlıklarına değinirken isimlerine vurgu yapan bir diğer Antik Çağ yazarı ise Thukydides olmuştur. Atinalı tarihçi, Pelasgları Trysenialı'lar denilen ve Lemnos ve Atina'da yaşayan halklar olarak tanımlamaktadır. (Thuky. IV. CIX)

Aiolis: Batı Anadolu ve Ege Adaları'nda Ortak Kültürel Unsurlar

Aiolis topraklarının sınırlarını irdelediğimizde güneyden Karabel Geçidi ile ulaşılan bölge⁶ kıyı kesimi boyunca güneyden kuzeye korunaklı limanlara sahip bir profil çizmektedir. Yerleşim dokusunu Seha Nehri Ülkesi üzerinden okumaya çalıştığımızda Gediz ve Bakırçay Nehirleri'ni içeren bölgedeki höyük yerleşimlerinde gerçekleştirilen son kırk yıldaki arkeolojik araştırmalar sonucunda yerel kültürlerle ilişkin önemli bulgular elde edildiği görülmektedir.

Bölgenin batı kesimi kuzeyden güneye deniz ticaretine uygun korunaklı körfezleri ile antik çağlar boyunca yerleşimlerin kurulması için tercih nedeni olmuştur. Bugün alüvyal bir ovanın ortasında bulunan Panaztepe GTÇ'de deniz kıyısı⁷ bir yerleşim olarak ticari bakımdan büyük

“Iron Age Western Anatolia: The Lydian Empire and Dynastic Lycia”, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, D.T. Potts (ed.), Blackwell 2012, s. 898.

³ Hitit Kralı II. Muşşili ile Seha Nehri Ülkesi Kralı Manapa-Tarhunta arasındaki antlaşma metni (Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996, s. 77-81.

⁴ Seha Nehri Ülkesi'nin Suçları olarak bilinen krali ferman (Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts*, s. 155-156; Trevor Bryce, *Warriors of Anatolia: A Concise History of the Hittites*, London-New York 2019, s. 181)

⁵ Trevor Bryce, *The Trojans and Their Neighbours*, London 2006, s. 76.

⁶ Hawkins, “Karabel “Tarkondemos” and the Land of Mira: New Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia”, s. 10.

⁷ Armağan Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, Ankara 2018, s. 525.

bir öneme sahip olmalıydı. Panaztepe'deki yerel unsurları seramik üzerinden değerlendirmek istediğimizde kırmızı, devetüyü ve gri renklerdeki seramiğin Gediz ve Bakırçay çevresi ile belli ortaklıklar ve benzerlikleri ortaya koymakta olduğu görülmektedir.⁸ Panaztepe liman kentte GTÇ 6 nolu yapı evresinden itibaren "s profilili" seramik parçalarının, devetüyü renkte bezemesiz seramiklerin ve Gri seramiğin yerleşimde kullanım görmesi yerel unsurların tanımlanabilmesi bakımından önemli örnekler sunmaktadır.⁹ Bununla birlikte *Silver ware* ve *Gold ware* olarak tanımlanan albenisi olan formların yerleşim alanında¹⁰ ve mezarlarda ele geçmesi Batı Anadolu'daki Tunç Çağı seramik geleneğinin belli ortaklıklarını ortaya koymaktadır.¹¹

Panaztepe, oda mezar ve *tholoslar*¹² dolayısıyla Ege etkilerinin bölge açısından en yoğun gözlemlendiği yerleşim olma özelliğine sahiptir. Mezarlarda ithal ve yerli üretim Miken seramikleri ele geçerken¹³, madeni eserler¹⁴ ve takılar¹⁵ ile Ege Havzası boyunca GTÇ yerleşimlerinde karşılaşılabilir. Panaztepe'de Gri seramik örneklerinin Lesbos-Midilli ve Troya'daki gibi Miken taklidi olarak üretilmiş olduğu görülmektedir. Miken kap repertuarından bilinen amphora, kyliks ve alabastronlar bu şekilde üretilen formlardır.¹⁶ Yerel unsurların yoğunluğuna karşın Doğu Akdeniz boyunca gerçekleşen ticari aktivitelerin izleri ise Mısır *skarabesi* ve Filistin mührü ile gözlemlenebilmektedir.¹⁷ Bu yönüyle Panaztepe, bölgenin GTÇ'de dışa açılan kapısı görünümündedir.

Bölgedeki GTÇ yerleşimlerinin, konumlarını ve içerdikleri arkeolojik kalıntıları değerlendirdiğimizde Panaztepe'nin kuzeyi doğrultusunda ovaya hakim bir noktada yer alan Gerenköy'deki yerleşim de önem arz etmektedir. Gerenköy'deki yerleşimin MÖ. 2. binyıldan, MÖ. 4. yüzyılın ortalarına kadar iskana uğradığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Öyle ki lokalizasyonu henüz belirlenememiş olan Boinone antik kentini bu çevrede aramak belki de ileriki yıllarda elverişli sonuçlar üretebilecektir.¹⁹ Gerenköy'ün burada kurulmuş ve iskana uğramış olmasında hemen yakınında bulunan su kaynağının önemli bir rolü bulunduğunu söylemek mümkündür. Aslında

⁸ Sevinç Günel, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara 1999, s. 147.

⁹ Nazlı Çınardalı-Karaaslan, "Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar", *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, A.Erkanal-Öktü, S. Günel, U. Deniz (ed.), Ankara 2008, s. 66.

¹⁰ Çınardalı-Karaaslan, "Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar", s. 65-66; Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, s. 531.

¹¹ Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, s. 78-79, fig. 10c1-2

¹² Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, s. 525-530; Armağan Erkanal-Öktü, "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe," *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, A.Erkanal-Öktü, S. Günel, U. Deniz (ed.), Ankara 2008, s. 74.

¹³ Günel, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, s. 36-37; Armağan Erkanal-Öktü, "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", 2008, s. 74, vd.

¹⁴ Yaşar Ersoy, "Finds from Menemen/Panaztepe in the Manisa Museum," *Annual of the British School at Athens* 83, 1988, s. 55-82; Hayat Erkanal, "1994 Panaztepe Kazıları Sonuçları," *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1997, s. 333.

¹⁵ Nazlı Çınardalı-Karaaslan, "The East Mediterranean Late Bronze Age glass trade within the context of the Panaztepe finds," *Oxford Journal of Archaeology* 31/2, 2012, s. 121-141.

¹⁶ Ayşegül Aykurt, "Batı Anadolu'da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi," *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, A.Erkanal-Öktü, S. Günel, U. Deniz (ed.), Ankara 2008, s. 19; Günel, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, s. 59, Lev. 169.1, 170.1.

¹⁷ Erkanal-Öktü, "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", s. 76, 80.

¹⁸ Recep Meriç, "1984 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları", 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, s. 199.

¹⁹ Erkanal-Öktü, Panaztepe'nin antik çağdaki muhtemel adını irdelerken, Boinone kenti ile ilgili bilgilerimizin ancak Larisa Phrikion ile Foça arasında bir yerlerde bulunduğuyula sınırlı olduğunu belirtmektedir. Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, s. 540.

yöredeki bir diğer yerleşme ise günümüz Menemen ilçesinden çıkınca Foça yolu üzerinde ve Larisa civarındaki Höyücek Höyüğü'dür. Höyüğün günümüzden yaklaşık 5500 yıl öncesine ilişkin arkeolojik izler sunması söz konusu yakın çevrenin yerleşim tarihçesini göstermesi bakımından önemlidir.²⁰

Gediz Irmağı'nı denizden içeri doğru ova boyunca takip ederek ulaşılabilen Larisa (Buruncuk) ise GTÇ'de stratejik konumu ile Manisa'ya doğru uzanan yol üzerinde önemli bir geçiş noktasındadır. Yerleşimde Arkaik dönem öncesine ilişkin bulgular az olmakla birlikte GTÇ'de yerleşim gördüğünü gösteren kanıtların bulunması önemlidir. Larisa'da kırmızı ve devetüyü renklerde yerli seramiğin varlığına karşın Ege kökenli seramik parçaları da ele geçmiştir. Ege kökenli GTÇ buluntuları, üzerinde spiral bezemesi bulunan bir GH IIIC seramik parçası²¹ ve üzerinde dama tahtası motifi bulunan bir diğer Miken seramiğidir.²² Bununla birlikte Larisa'da uzun bir kronolojisi bulunan Gri seramiğin farklı formlarla GTÇ boyunca üretilmiş ve kullanılmış olduğu görülmektedir.²³

GTÇ'de iskan edilmiş olduğu anlaşılan bir diğer yerleşim Menemen'in doğusunda Yahşelli Köyü sınırları içindeki Kumtepe'dir. Stratejik konumu ile Tunç Çağı'nın sonunda önemli bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Burada bir kent yerleşimine ilişkin kanıtlar MÖ. 2. binyıl seramik parçaları ile anlaşılrken, yerleşimin Ege dünyası ile ticari aktivitelerini gösteren Miken seramikleri bulunmuştur.²⁴

Gediz Nehri Ovası'ndaki yerleşimlere bakıldığında Panaztepe ile birlikte Larisa, Gerenköy, Kayıktepe, Helvacıköy, Kumtepe gibi yerleşimlerden gelen yerel seramik dolayısıyla bölgenin belli ortaklıklarından söz etmek mümkündür.²⁵ Bu ortaklıklar kuşkusuz GTÇ içinde bölgesel kültürel birliktelikleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bölgenin güneybatısına bakıldığında korunaklı bir limana sahip olan Phokaia'da 1900'lerin ilk çeyreğinde Sartiaux tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda Hellenistik dönemden öncesine tarihlenen malzeme bulunmazken, Akurgal dönemi kazılarında da Geç Geometrik dönem seramiği öncesine ilişkin bulgulara ulaşılamamıştır.²⁶ Özyiğit tarafından gerçekleştirilen kazılarda ise Erken ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen seramikler²⁷ gün ışığına çıkartılırken yerleşimin GTÇ'de Yunanistan ve Ege Adaları ile ticari bağlantılarını ortaya koyan Miken seramik buluntuları ile karşılaşmıştır.²⁸ Phokaia'da GTÇ'de yerli seramiğin, Miken seramiğinin etkisi altında kalmış olduğu, Miken kap formlarının ve boyamasının dahi taklit edilmiş olduğu görülürken, Gri seramikte ise Miken kap formlarının etkisi görülmektedir.²⁹ Yerleşimde mimariye ilişkin olarak GTÇ'nin erken evresine tarihlendirilen oval bir yapı ile

²⁰ Ersin Doğer, *İlk iskanlardan Yunan işgaline kadar Menemen ya da Tarhanıyat Tarihi*, İzmir 1998, 3, vd.

²¹ Christopher Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.," *Anatolian Studies* 28, 1978, s. 132; Coşkun Özgünel, "Batı Anadolu ve içerlerinde Miken etkinlikleri," *Belleten XLVII*, 1983, s. 709.

²² Dieter Hertel, "Der Aolische Siedlungsraum (Aiolis) am Übergang von der Bronze- Zur Eisenzeit," *Frühes Ionien: eine Bestandsaufnahme; Panionion-Symposion Güzelçamlı, 26. September - 1. Oktober 1999, (Milesische Forschungen 5)*, Cobet, J., Von Graeve, V., Niemeier, W.D., Zimmermann, W. (eds.), Berlin 2007, s. 104, fig. 6.

²³ Nicholas Bayne, *The Grey Wares of North-West Anatolia: in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*, Bonn 2000, s. 82-83, Fig. 21-22.

²⁴ Meriç, "1984 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları", s. 199.

²⁵ Günel, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, s. 147.

²⁶ Ekrem Akurgal, "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları," *Anadolu / Anatolia I*, 1956, s. 34-35.

²⁷ Ömer Özyiğit, "2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2005, s. 44.

²⁸ Ömer Özyiğit, "2002 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2004, s. 443;

Ömer Özyiğit, "2004 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," *XXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2006, s. 74-75.

²⁹ Özyiğit, "2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," s. 44.

karşılaşılmaktadır.³⁰ Phokaia ve Panaztepe yerleşim örnekleri ile bölge kıyılarının Ege kültürleri ile bağlantısının GTÇ'nin sonuna kadar devam etmiş olduğunu belirtmek mümkündür.

Kuzeye doğru ise Çandarlı Körfezi içerisinde Herodotos tarafından On iki Aioli kenti arasında adı sayılan Gryneion'da GTÇ'ye ilişkin seramiklerle karşılaşılmıştır. Mellaart, Kuzey Ege'de ele geçen Miken seramikleri ile ilgili olarak bilgiler verirken Elaia'da da bir Miken seramik parçasının bulunmuş olduğunu belirtmektedir.³¹ Elaia'da bulunan Miken seramik parçasının ardından, sonraki dönem kazı çalışmalarında buluntuların Erken Tunç Çağı'ndan Bizans dönemine kadar çeşitlilik içerdiği görülmüştür. Tunç Çağı ve Klasik dönem öncesi buluntular akropolde ve tepenin eteğinde bulunurken, ele geçen Miken seramiklerinin ise GH IIIA2-IIIB dönemlerine tarihlenebileceği belirtilmektedir.³² On iki Aioli kentinden bir diğeri olan Pitane'de ise 19. yüzyılda Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilen kazılarda pithos mezarlarla birlikte yerli seramik ve GH IIIC dönemine tarihlenen bir üzengi kulplu testi bulunmuştur³³ (Ek 1).

Ege Denizi'nde, Lesbos-Midilli'de adanın doğu kıyısındaki Thermi yerleşimine bakıldığında GTÇ'de Gri ve kırmızı seramikler başta olmak üzere GH IIIA1-III A2 dönemlerine tarihlenen Miken seramikleri ele geçerken, kuzey kıyısındaki Antissa yerleşiminde Miken seramiği ve yerli kırmızı perdahlı seramikten üretilmiş Miken taklitleri bulunmuştur³⁴ (Ek 2). Özellikle bir Miken kylixinin taklidi olan iyi perdahlanmış, kulak şeklinde kulplu, ince ve uzun gövdeli kırmızı seramik olarak üretilmiş yerli kylix en dikkat çekici örneklerden biridir.³⁵ Görüldüğü gibi Gri seramik yoluyla Miken seramik repertuarından örnekler taklit edildiği gibi farklı yerli seramik gelenekleri de bu uyarlamaalarda rol oynayabilmektedir.

Panaztepe'deki oda mezar ve *tholos*lar yerleşimdeki Miken etkisini yansıtmaya karşın taş sanduka mezarlar³⁶ Kuzey Batı Anadolu kıyılarına yakın olan Ege Adaları'nın yerel ölü gömme gelenekleri ile paralel bir anlayışı içermektedir. Khios, Psara ve Lesbos adalar üçgeni boyunca yerel gelenek içerisinde taş sanduka mezarlar GTÇ içerisinde kullanım görmektedir.³⁷ Lesbos Adası, Anadolu ve Yunanistan'daki Miken kültürüne ilişkin kültürel unsurları yansıtmakla birlikte Makara'da görülen taş sanduka mezarların varlığı da Miken öncesi yerel unsurları ifade ediyor olmalıdır.³⁸ Menemen Ovası'ndaki Panaztepe mezarlığına geri dönersek mezar tipi çeşitliliği içerisinde GTÇ'de taş sanduka mezarların da kullanılmış³⁹ olması söz konusu mezar tipi ile ilgili olarak belki de Ege Adaları'ndan Batı Anadolu kıyılarına, dönemsel ortak kültürel bir öğeyi ifade ediyor olmalıdır. Ortak kültürel öğelerin varlığı gibi ortak benzerliklerde dikkat çekicidir. Psara adasında taş sanduka mezarların yoğunluğuna karşın farklı mezar tipleri ve

³⁰ Özyiğit, "2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," s. 44

³¹ James Mellaart, "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age," *Anatolian Studies* 18, 1968, s. 188.

³² Felix Pirson, G. Ates, M. Bartz, H. Brückner, S. Feuser, U. Mania, L. Meier, M. Seeliger. "Elaia: Eine aiolische Polis im Dienste der hellenistischen Residenzstadt Pergamon?," *Urbane Strukturen und bürgerliche Identität im Hellenismus*, A. Matthaei, M. Zimmermann (eds.), Heidelberg, 2015, s. 37.

³³ Özgünel "Batı Anadolu ve içerlerinde Miken etkinlikleri", s. 705.

³⁴ Lamb "Antissa," *The Annual of the British School at Athens* 31, 1931, s.170; Penelope Mountjoy, *Regional Mycenaean Decorated Pottery Vol. II*, Rahden/Westf 1999, s. 1156.

³⁵ Lamb "Antissa", s. 178, Lev. XXVIII, no.2.

³⁶ Erkanal-Öktü, "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe," s. 73.

³⁷ A. Teffetteller, "Singers of Lazpa: Reconstructing identities on Bronze Age Lesbos," *Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean*, Mouton, A., Rutherford I., Yakubovich, I. (eds.), Leiden and Boston 2013, s. 577.

³⁸ Nigel Spencer, "Early Lesbos between east and west: a 'grey area' of Aegean archaeology," *The Annual of the British School at Athens Vol. 90*, 1995, s. 275.

³⁹ Metin Akyurt, *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara 1998, s. 22.

gömmü uygulamalarının varlığı Panaztepe ve kuzeyde Beşiktepe’de olduğu gibi benzer bir çeşitliliği yansıtmaktadır⁴⁰ (Ek 3). Daha erken örnekleri irdelemek istediğimizde bölgede iç kesimlerde Göl Marmara Havzası’ndan kuzeye gidildiğinde Ahlatlı Tepecik’te ETÇ’ye tarihlenen sanduka mezar geleneğini gözlemlemek mümkündür.⁴¹

Khios-Emporium’da sanduka mezarların içerisinde GH IIIB dönemi Miken seramiklerinin ölü hediyesi olarak bırakılmış olduğu görülmektedir⁴² (Ek 4). Psara Adası’nda ise yerel geleneği yansıtan taş sanduka mezarların yanı sıra Miken formlarının taklidi Gri seramik örnekleriyle karşılaşılmiştir⁴³ (Ek 5-6) Özellikle GH IIIA2-IIIB dönemlerine tarihlenen önemli bir Miken seramik repertuarına sahip olan adada Miken alabastron, pyxis, tek kulplu fincan, kulplu kase, tek kulplu testi formlarının taklit edilerek Gri seramik olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.⁴⁴ Söz konusu durum Psara’daki çömlekçilerin Gri seramik üreterek Panaztepe’deki çömlekçiler gibi benzer bir uğraşını ortaya koyabileceği gibi yakın bir yerleşimde üretilmiş bir ticari bağlantıyı da akla getirmektedir. Troya’da da Miken formlarının Gri seramik olarak üretilmiş olması daha kuzeyden gelen bir ticari bağlantıyı da sorgulatabilmektedir.⁴⁵ Özellikle Psara’nın Troya’dan Miletos’a uzanan Batı Anadolu kıyı ticaretinde bir ikmal noktası olması da muhtemeldir.

Panaztepe gibi Phokaia, Khios ve Lesbos’da da Miken formlarının Gri seramik olarak üretiliyor olması basit bir çömlekçi taklitçiliğinden ziyade bu bölgede kıyı kesiminden adalara, Miken seramiğine ulaşamayan fakat bu duruma farklı bir çözüm bulan bir öykünmeyi akla getirmektedir. Benzer biçimde Panaztepe’de *Gold ware* olarak bilinen metal taklidi kapların da alabastron ve kyliks gibi Miken formlarında üretilerek kullanılmış, mezarlara bırakılmış olması aynı hassasiyet ile ilgili olmalıdır.⁴⁶

Özellikle Lesbos-Midilli’nin GTÇ’de Batı Anadolu kıyıları ile bağlantılarının düzeyini ortaya koyan unsurlardan biri Hitit belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. II. Murşili dönemine ait olabilecek bir kehanet metninden anlaşıldığına göre Hitit kralı hastadır ve şifa aramaktadır. Bu nedenle metinde Ahhiyawa tanrısı, Lazpa tanrısı ve Hitit kralının kişisel tanrısının getirilmesine değinilmektedir.⁴⁷ Hitit kralının iyileşebilmesi için gerekli olan şifanın Anadolu’nun karşı kıyılarında, Lazpa (Lesbos-Midilli) topraklarında aranıyor olması oldukça dikkat çekicidir. Burada tanrının getirilmesi ile kastedilen muhtemelen Hitit dininden olmayan kült heykelciklerinin Hattuşa’ya götürülerek krala şifa bulunma çabası olmalıdır.⁴⁸ Bu bilgi

⁴⁰ Luca Girella, Pavuk, P., “The Nature of Minoan and Mycenaean Involvement in the Northeastern Aegean,” *Beyond Thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*, Evi Gorogianni, Peter Pavúk and Luca Girella (eds.), Oxford, 2016, s. 31.

⁴¹ George M.A. Hanfmann, *Sardis From Prehistoric to Roman Times: Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, Cambridge 1983, s. 17-19.

⁴² Sinclair Hood, Clutton-Brock, J. Bialor P.G. *Excavations In Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio And Ayio Gala, The British School at Athens. Supplementary Volumes, No. 15, Vol. I*, 1981, s. 89, 153; Sinclair Hood, Clutton-Brock, J. Bialor P.G. *Excavations In Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio And Ayio Gala, The British School at Athens. Supplementary Volumes, No. 16, Vol. II*, 1982, s. 579-580.

⁴³ Κουλα Ρουγγου, “Μυκηναϊκή κεραμική”, Ψαρά : ένας σταθμός στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, Ψαρά, 2006, 62-91.

⁴⁴ Ρουγγου, “Μυκηναϊκή κεραμική”, s. 90-95.

⁴⁵ Penelope Mountjoy, “Local Mycenaean Pottery at Troia,” *Studia Troica VII*, 1997, s. 262.

⁴⁶ Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, s. 89; Armağan Erkanal-Öktü, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Tafeln*, Ankara 2018, s. Taf. 38

⁴⁷ Gary Beckman, Bryce, Trevor, Cline, Eric, *The Ahhiyawa Texts*, s. 193.

⁴⁸ H.J. Mason, “Hittite Lesbos?,” *Anatolian interfaces: Hittites, Greeks and their neighbours: proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta*, B.J. Collins, M.R. Bachvarova, I.C. Rutherford (eds.), Oxford, 2008, s. 57; Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts*, s. 272-273.

üzerinden asıl dikkat çekilmesi gereken ise bir Ege Adası olan Lazpa'nın Anadolu için bilinirliği ve ilişki kurulabilir yönüdür.

Bir başka Hitit belgesinde ise Seha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta tarafından Hitit kralı II. Muwatalli'ye yazılan mektupta (Manapa-Tarhunta Mektubu)⁴⁹ Ahhiyawa'nın Anadolu'daki başlıca vekilleri olan Piyamaradu ve Miletos yöneticisi Atpa'nın Lesbos topraklarına saldırılar düzenleyip buradan mor boyacıları olarak tanımlanan "SARIPUTU Adamlarını" kaçırmış olduğu bildirilmektedir.⁵⁰ Aktarılan söz konusu olay Ahhiyawa'nın Seha Nehri Ülkesi'ne olan ilgisinin Miken buluntuları ile gözlemlenen arkeolojik kanıtlardan farklı olarak, Hitit belgeleri üzerinden bir iz düşümünü sunmaktadır. Bunun dışında söz konusu metinden çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise bölgeye Miken aktivitelerinin en azından bir kısmının Miletos üzerinden yönlendirilmekte olduğudur. Bölgenin, Lesbos'u ve karşı Seha Nehri topraklarını içeren kıyıları söz konusu mor boya sağlanması için oldukça elverişli olmalıdır. Mor boyanın ham maddesi olan *mureks*in sağlanabilmesi için Lazpa'nın Kallonis ve Gera Körfezleri'nin sığ suları ve Hekatonnesos (Ayvalık çevresindeki adalar) kıyıları boyunca özellikle Nesos (Cunda) ve Pordoselene'nin sığıllıkları kullanılabilmiş olmalıdır.⁵¹ Bunun dışında Ahhiyawalılar tarafından kaçırılan mor boyacılardan söze devam ettiğimizde bilindiği üzere Miken sarayları, Batı Anadolu kökenli halkları farklı meslek grupları içerisinde çalıştırmaktadır ve bu çalışanlar *ze-pu2-ra3* (Halikarnassos), *ki-ni-di-ja* (Knidos), *a-*64-ja* (Asia/Lydia), *mi-ra-ti-ja* (Miletos), *ra-mi-ni-ja* (Lemnos), *ki-si-wi-ja* (Khios) gibi geldikleri toprakların adlarıyla anılmaktadır.⁵²

Ahhiyawa ile Anadolu arasında kalifiye işçiler üzerinden anlaşmazlığa neden olan Lazpa'ya en yakın konumdaki Batı Anadolu'daki en muhtemel GTÇ yerleşimi ise Lazpa-Midilli Adası'nın karşısındaki Atarneus Antik kentidir. Bakırçay Ovası'nın batısındaki doğal bir tepede bulunan yerleşimde GTÇ'ye tarihlenen seramik parçalarının ele geçmiş olması⁵³ yerleşim dokusu hakkında kanıt sağladığı gibi Lazpa'nın karşı kıyılarda en yakın ilişki kurabileceği yerleşimi de işaret etmektedir.

Tekrar Batı Anadolu'ya baktığımızda ise iç kesimlerde Marmara Gölü'nün batı kıyısında yer alan Kaymakçı yerleşimi ve çevresinde bulunan 2. binyıl seramikleri içerisinde kırmızı açık kahverengi mallar, Gri seramik grubu ve kahverengi kaba mal grubu görülmektedir.⁵⁴ Açık kırmızı-kahverengi ve Gri seramik grubuna dahil olan seramiklerin çoğunun yüzeylerinde altın ve gümüş boya astar ile kabartma ve çizgi bezemelerin yer alması⁵⁵ GTÇ'de Güney Aiolis'i içeren toprakların materyal kültürüyle uyuşan bir profili çizmektedir. Kaymakçı yerleşiminin GTÇ'de Ege dünyası ile doğrudan bağlantılarını gösteren arkeolojik bulgular net olmamakla birlikte ele geçen Ege tipi bir tunç bıçak dikkat çekicidir.⁵⁶ Buna karşın Miken seramiğinin ele

⁴⁹ Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, s. 293-296.

⁵⁰ Singer, "Purple-Dyers in Lazpa", s. 425-428.

⁵¹ Barış Gür, *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, İstanbul 2014, s. 133, dn. 467.

⁵² John Chadwick, "The Women of Pylos", *Texts, Tablets and Scribes: Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy Offered to Emmett L. Bennett, Jr.*, Olivier, J.-P. and Palaima, T. G. (ed.), Salamanca 1988, s. 91-92; Gür, *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, s. 50, dn. 132.

⁵³ Barbara Horejs, "The 2nd Millenium BC in the Bakırçay (Kaykos) Valley. An Overview," *Armağan Erkanal'a Armağan. Anadolu Kültürlerine Bir Bakış / Compiled in Honor of Armağan Erkanal. Some Observations on Anatolia Cultures*, N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı, Y. H. Erbil (ed.), Ankara 2014, s. 260.

⁵⁴ Christopher H. Roosevelt, Luke, C., Ünlüsoy, S. "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları," 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2016, s. 245; Christopher H. Roosevelt, Luke, C. "The Story of a Forgotten Kingdom?, Survey Archaeology and the Historical Geography of Central Western Anatolia in the Second Millennium BC," *European Journal of Archaeology* 20/1, 2017, s. 126-127, fig. 3-4.

⁵⁵ Roosevelt, Luke, Ünlüsoy, "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları", s. 245.

⁵⁶ Roosevelt, Luke, Ünlüsoy, "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları", s. 246.

geçmiyor olması ticari ilişkilerin yoğunluğunun daha çok kıyı kesimlerle sınırlı kalmış olduğunu gösteriyor olmalıdır. Ancak Seha Nehri Ülkesi topraklarının iç kesimlerinde de Miken seramiği ele geçmiyor değildir. Manisa'da Gediz vadisinde bulunan Çerkes Sultaniye yerleşmesinde bir pithos mezarda GH IIIA2 dönemine tarihlenen armut biçimli bir Miken amphorası mezara hediye olarak bırakılmıştır.⁵⁷ Marmara Gölü'nün güneyinde ise Sardis'te Hanfmann tarafından gerçekleştirilen kazılarda Miken seramik parçaları bulunurken, yerleşimde pithos mezar geleneğinin yansımaları da görülmektedir.⁵⁸

Aiol Göçleri Öncesi Dış Etkiler

Strabon, Aiollerin kuzeyde Kyzikene'den Kaikos Çayı'na kadar yayıldıklarını, daha da ileri giderek Kaikos ve Hermos arasındaki toprakları da kapladıklarını aktarmaktadır. (Strb. XIII 1.3.) Kuşkusuz Kuzeybatı Anadolu kıyıları ilk olarak MÖ. 1. binyılda göçlerle ve yabancı unsurlarla karşı karşıya gelmemiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Panaztepe'de Ege kökenli ve oda mezar ve *tholos*lar ile Miken seramiklerinin bölgenin yerel ölü gömme geleneklerinden farklı unsurlar içermiş olduğu belirgin bir gerçektir. MÖ. 2. binyılın Aiolis topraklarındaki farklı yabancı halk gruplarının izleri ile de yine Panaztepe'de karşılaşmaktadır. Yerleşimde Troya VIIb ve VIIb2 evrelerinde görülen Balkan kökenli seramiğin varlığı söz konusu izleri ortaya koymaktadır.⁵⁹ Bu seramik türü MÖ. 13. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılda Ege coğrafyasında karışıklıkların yaşandığı süreçte kullanım ve yayılım göstermektedir.⁶⁰ Bununla birlikte Doğu Akdeniz'de, el yapımı perdahlı seramik olarak nitelendirilen bu kaba malların yerel olarak üretilmiş olduğu görülmektedir.⁶¹ Doğu Akdeniz'de seramik yoluyla gözlemlenen bu tutum dolayısıyla muhtemelen GTÇ'nin sonlarında Seha Nehri Ülkesi topraklarında da Balkan kökenli bu halk gruplarının yerleşik olarak bir süre barınmış olabilecekleri akla gelmektedir.

Pitane örneğindeki gibi pithos mezarlar ile birlikte GH IIIC dönemi üzengi kulplu testisinin bulunması, Çerkes Sultaniye'deki gibi bir pithos mezara ölü hediyesi olarak bırakılan Miken amphorası, ya da Panaztepe pithos mezarları içerisine hem yerli hem de Miken seramiğinin bırakılması⁶² yerel ölü gömme gelenekleri içerisine Ege unsurlarının girmiş olduğunu⁶³, ve bölgenin dış etkilere açık olduğunu gösteriyor olmalıdır. Bu durum yerel gelenekler içerisine Anadolu dışından unsurların kabul edilebilir olduğunu ve bir bakıma bölgenin konservatif bir yapı içermediğini gösteriyor olmalıdır. Bu durum sonrasında gerçekleşen Aiol göçleri için bölgenin uygun şartlara sahip olduğunun, dış etkilere karşı olumsuz şartlar içermediğinin bir göstergesi olarak da nitelendirilebilir.

Roosevelt, Seha Nehri Ülkesi topraklarıyla Antik Lydia ana yurdunun birbirleriyle örtüştüğünü ve Kaymakçı'nın Seha Nehri Ülkesi'nin bölge merkezi olarak kabul

⁵⁷ Özgünel, "Batı Anadolu ve içerlerinde Miken etkinlikleri", s. 739.

⁵⁸ Hanfmann, *Sardis From Prehistoric to Roman Times: Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, s. 22-23.

⁵⁹ Çınardalı-Karaaslan, "Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar", s. 63.

⁶⁰ Lorenz Rahmstorf, "Handmade pots and crumbling loomweights: 'Barbarian' elements in the eastern Mediterranean in the last quarter of the 2nd millennium BC," *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions*, *International Archaeological Symposium – Nicosia, 6th-7th November 2010*, V. Karageorghis, O. Kouka (ed.), Nicosia 2011, s. 315.

⁶¹ A.L. D'Agata, M.C. Boileau, S. De Angelis, "Handmade Burnished Ware from the island of Crete: a view from the inside," *Rivista di Scienze Preistoriche* 62, 2012, s. 296.

⁶² Günel, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, s. 79.

⁶³ Özgünel, "Batı Anadolu ve içerlerinde Miken etkinlikleri", s. 705, 739.

edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁴ Arzava başkenti Apasa ile karşılaştırıldığında, örneğin Ayasuluk'taki mezarlar⁶⁵ ve Ephesos Artemis tapınağının altında bulunmuş olan Miken kült objeleri⁶⁶ gibi yoğun Miken izlerini Kaymakçı'da görmek mümkün değildir. Eğer Kaymakçı Seha Nehri Ülkesi'nin merkezi konumunda ise Ege kökenli arkeolojik bulguların eksikliğinden (bıçak haricinde) açık bir biçimde söz etmek mümkündür.

Dış etkilerden söz açılmışken Hitit metinlerinde Ahhiyawa ile Seha Nehri Ülkesi arasındaki siyasi yönü bulunan bir ilişkiye değinildiği görülmektedir. Daha önceki bölümde sözü edilen, Ahhiyawa'nın, Seha Nehri Ülkesi toprakları içerisinde yer aldığı anlaşılan Lazpa'ya saldırarak mor boyacıları kaçıрма olayından farklı olarak bir Hitit krali fermandında (Seha Nehri'nin Suçları), Seha Nehri Ülkesi'nin Hitit Devleti'ne karşı Ahhiyawa'nın yanında yer aldığı ve Ege'nin karşı kıyılarına bir bakıma yaslanmış olduğu belirtilmektedir.⁶⁷ Ahhiyawa'nın, Seha Nehri Ülkesi'ne olan bu yakınlaşmasının arkeolojik karşılığı Kaymakçı'da izlenemezken, kuşkusuz Panaztepe'deki mezarlar ve seramiklerle bir bakıma gözlemlenebilmektedir.

Geç Tunç Çağı'nın Sonunda Seha Nehri Ülkesi ve Aiolis'e Doğru Bakış

Strabon'un Pelasglar üzerine aktarmış olduğu bir başka bilgi kırıntısında ise onları daima dolaşan ve çabuk göç eden bir halk grubu olarak tanımlamaktadır.(Strb. XIII.3.3) Ege ve Doğu Akdeniz boyunca karşı karşıya gelinen göç hareketleri dikkate alındığında Seha Nehri Ülkesi topraklarının da bu halk hareketlerinden etkilenmiş olduğu, daha öncede de belirttiğimiz üzere barbar seramiğin ele geçmesi ile izlenebilmektedir. Yabancı halkların Seha Nehri Ülkesi topraklarına girmiş olduğu göz önüne alındığında ve bu halkların batıdan, doğu ve güney doğuya doğru yönelen göç hareketleri boyunca ulaşmış oldukları yerleşimlerde kendi seramikleri ile arkeolojik olarak sunmuş oldukları kanıtlar değerlendirildiğinde⁶⁸ Seha Nehri Ülkesi toprakları da bu göç hareketinden oldukça etkilenmiş olmalıdır. Bir yandan ise bölgedeki varlığına ilişkin Hellen edebi geleneğinde çok sayıda atıf yapılmış olan Pelasgların durumunu değerlendirdiğimizde GTÇ sonundaki göçlerle ilişkilendirilebilir bilgi kırıntılarını bulmak mümkündür. Strabon'un Pelasglara atfetmiş olduğu çabuk göç eden tanımlamasına ek olarak Thukydides'in onları Trysenialılar ile ilişkilendirmesi, GTÇ sonunda Mısır kaynaklarında verilen bilgilere bizi yöneltmektedir. Karnak Yazıtı'nda Deniz Kavimleri göç hareketinde adı geçen Teresh/Tursha halk grubunun Herodotos'un aktarmış olduğu Lydia topraklarından göç eden Trysenler ile ilişkilendirilmesi⁶⁹ GTÇ'de tüm Doğu Akdeniz boyunca karşılaşılan halk hareketlilikleri ile benzeşen bir profili ortaya koymaktadır.

GTÇ'nin sonunda ise gelişen yeni politik düzenle birlikte Miken seramiğinin yayılımında da değişiklikler görülürken bu etkileri bölgede Larisa ve Pitane'de bulunan örnekler ile gözlemek mümkündür. Önceden de belirttiğimiz üzere Pitane'de bulunan GH IIIC üzengi

⁶⁴ Christopher H. Roosevelt, "Lidyalılardan Önce Lidya Lydia Before the Lydians," *Lidyalılar ve Dünyaları: The Lydians and Their World*, N.D. Cahill (ed.), İstanbul 2010, s. 57.

⁶⁵ H. Gültekin, M. Baran, "Selçuk Tepesinde Bulunan Miken Mezarı," *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2, Ankara, 1964, s. 122-124; Mustafa Büyükkolancı, "Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) "Appasas" mı?," *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, A.Erkanal-Öktü, S. Günel, U. Deniz (ed.), Ankara 2008, s. 52-53.

⁶⁶ Anton Bammer, "Geschichteneu geschrieben: Mykene im Artemision von Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 63, 1994, s. 35-36.

⁶⁷ Beckman, Bryce, Cline, *The Ahhiyawa Texts*, s. 155.

⁶⁸ Panaztepe'de görülen el yapımı perdahlı seramikler, Batı Anadolu kıyı kesimi boyunca bazı yerleşimlerde ele geçmekle birlikte, Kıbrıs ve Kuzey Suriye kıyıları boyunca bu yayılımı gözlemek mümkündür. Assaf Yasur-Landau, *The Philistines and Aegean Migration at the end of the Bronze Age*, Cambridge 2010; Barış Gür, *Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*, İstanbul 2012.

⁶⁹ Fred Woudhuizen, *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Erasmus Üniversitesi yayınlanmamış Doktora Tezi, Rotterdam 2006, s. 83; Gür, *Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*, s. 44, 82.

kuplu testisi GTÇ sonunda bölgedeki tercihlerde yerel unsurlar içerisinde Ege etkilerinin sürdürülmekte olduğunu gösteriyor olmalıdır. Diğer taraftan söz konusu testinin varlığı Tunç Çağı'nın sonunda Ege Havzası'nda gerçekleşen değişikliklerin etkilerinin Çandarlı Körfezi'ni içeren alana da yayılmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Larisa'da üzerinde dama tahtası motifi bulunan Miken seramik parçası⁷⁰ GTÇ'nin sonunda yerleşimdeki iskan ile ilgili olarak ipucu verirken, Ege'den Doğu Akdeniz boyunca gerçekleşen göçlerde tercih edilen savunma yönü ön plandaki yerleşimlere⁷¹ uygun olarak Larisa da aynı güvenlik endişesi ile belki de kısa süreliğine bir yerleşime sahne olmuştur.

GTÇ'nin sonunun ardından Ege kökenli izlerin yoğunluğunu dikkate aldığımızda GHIIIA-IIIC seramiklerinin ele geçmiş olduğu Phokaia'da Protogeometrik dönem seramiklerinin varlığı bir devamlılığı ortaya koymaktadır.⁷² Panaztepe'de ise Protogeometrik dönem seramiği ele geçmezken buna karşın Larisa'da GH IIIC seramiğinin ardından Protogeometrik döneme tarihlenen skyphos⁷³ ile kronolojik devamlılığı gözlemlemek mümkündür. Bölgenin daha kuzeyinde ise kronolojik süreklilik hem Kyme⁷⁴ hem de Pitane'de⁷⁵ ele geçen Protogeometrik seramik yoluyla izlenebilmektedir.

Sonuç

Geç Tunç Çağı'nda, sonrasında önemli bir kısmı Aiolis'i de içerecek olan topraklarda yerleşimlerin sürekliliği, yerel unsurların baskınlığı, dış etkiler ve kültürlerin varlığının gözlemlenmesi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu topraklarda belli yerel unsurların ortaklığından söz etmek mümkündür. Gri seramiğin yanı sıra, kırmızı perdahlı, *Gold ware* ve *Silver ware* seramiklerin bölgedeki başlıca yerleşimlerde kullanılmış olması belli bir ortak kültürün de varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle Smyrna'nın kuzeyindeki kıyı kesimi ile yakınındaki Ege Adaları'nda benzer bir biçimde Gri seramik olarak üretilen Miken formları belki de ortak bir öykünme durumunun çömlek ustalarının karşılanması yansıtır olmalıdır.

⁷⁰ Dama tahtası motifi bulunan Miken seramikleri GH IIIB-IIIC ile IIIC Erken evrelerde görülmektedir. Sevinç Günel, "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik," *Anatolian Studies* 60, 2010, s. 41-42.

⁷¹ Örneğin Batı Anadolu'da Bademgediği Tepe'de (Recep Meriç, Ali K. Öz, "Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis," Nostoi: Indigenous Culture, Migration, and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early Iron Age, Stampolidis, N., Maner, Ç., Kopanias, K. (ed.), İstanbul 2015, s. 592-593) ve Hydas'ta (Mathias Benter "Hydas: Bozburun Yarımadası'nda Müstahkem bir yerleşim yeri (12 levha ile birlikte)," *Belleten* 271, 2010, s. 659-672); Kıbrıs'ta Maa-Palaeokastro ve Pyla-Kokkinokremos'ta, Kykladlar'da Paros-Koukounaries'te, Kıta Yunanistan'da Salamis'te ve Dymaion Teichos'ta, Girit'te Kastrokephala'da GTÇ sonunda savunma mimarisi ön plana çıkan yerleşimler görülmektedir. (Vassos Karageorghis, "Patterns of Fortified Settlements in the Aegean and Cyprus c. 1200 B.C.," *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C., Proceedings of an International Workshop held at Trinity College Dublin, 7th-9th May, 1999*, V. Karageorghis, C.E. Morris (ed.), Nicosia 2001, s. 1-10.

⁷² Özyiğit, "2004 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", s. 75; Ömer Özyiğit, "2012 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları," XXXV. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 2014, s. 82.

⁷³ Hertel, "Der Aiolische Siedlungsraum (Aiolis) am Übergang von der Bronze- Zur Eisenzeit," s. 102, Abb.5, Taf. 9,4; Kaan İren, "Dark Age Pottery From Southern Aeolis, A New Dawn for the Dark Age?," *Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology, L'âge obscur se fait-il jour de nouveau? Les paradigmes changeants de la chronologie de l'âge du Fer en Méditerranée*, D. Brandherm and M. Trachsel (ed.), Oxford 2008, s. 31, fig. 2.3, 4.

⁷⁴ Coşkun Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul, 2006, s. 16; M. Camera, "Kyme'nin Arkaik Dönemi konusunda yeni bilgiler ve Güney Tepelerden Bulunan Protogeometrik seramikler", *Aliğa ve çevresi Aiolis Bölgesi Uluslararası Arkeoloji ve Disiplinlerarası Araştırmalar Sempozyumu 27-28 Eylül 2018*

⁷⁵ Özgünel, *Karia Geometrik Seramiği*, s. 16; İren, "Dark Age Pottery From Southern Aeolis, A New Dawn for the Dark Age?," s. 31.

Panaztepe, Psara, Khios ve Lesbos'ta kullanılmış olan taş sanduka mezarlar⁷⁶ GTÇ'de söz konusu bölgedeki ortak kültürel unsurların varlığıyla ilgili ölü gömme gelenekleri üzerinden önemli kanıtlar sunmaktadır. Bununla birlikte Anadolu kıyılarında yerel unsurları ifade eden pithos mezarların varlığı görülürken, bölgenin GTÇ'de dış etkilere açık olduğu, içerdiği mezar hediyeleri ve Panaztepe örneğindeki gibi oda mezar ve *tholos*lar ile izlenebilmektedir. Bu durum bölgenin kıyı kesiminin Ege Dünyası ile bağlantısını ve farklı kültürlerle uyumunu gösteriyor olmalıdır. Bu noktada Lesbos'tan Panaztepe'ye GTÇ'de var olan yerel unsurlarla şekillenmiş olan ortak özelliklerin, sonrasında Aioli göçlerinin de yayılım alanını oluşturması bir tesadüften öte bölgenin kendine özgü yapısı ile ilgili olmalıdır. Bölge yerel gelenekler içerisinde Anadolu dışı unsurları kabul edebilmekte ve uyarlayabilmektedir. Bu yönüyle bölgenin bir bakıma konservatif bir yapı içermediğini önermek mümkündür.

Çalışmaya konu olan bölgenin GTÇ'de güney kıyılarının Panaztepe ve Phokaia örnekleri ile gözlemlenebildiği gibi Miken tüccarlar tarafından daha yoğun tercih edilmiş olduğu görülürken buna karşın kısıtlı bilgiler üzerinden Elaia örneği yoluyla kuzey limanların da bu ticari ilişkilerde yer bulduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda da belirttiğimiz üzere GH IIIC döneminin kaotik tablosu içerisinde bölgenin Ege dünyası ile ilişkilerini kesmemiş olduğu görülmektedir. İlişkilerin boyutu hakkında detaylı bir yorum yapmak mümkün olmadığı gibi Karabel Geçidi'nin güneyindeki Bademgediği Tepe⁷⁷ yerleşimi örneğindeki gibi Ege kökenli yerleşimcilerin bölgeye geldiğine ilişkin kesin kanıtlar da bulunmamaktadır. Özellikle Karabel Geçidi'nin güneyi ile kuzeyi arasında GTÇ'nin sonunda, Ege ile ilişkiler düzleminde bir farklılığın bulunmadığı ancak ticari aktivite ile kolonist ya da göçmen varlığı ekseninde arkeolojik bulguların farklılık içerdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Herdotos, Herodot Tarihi, (Çev. Mümtekin Ökmen), İstanbul 2002

Sicilyalı Diodorus, Diodorus of Sicily Vol. III (Çev. H. Oldfather), London, 1949.

Strabon, Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap : XII-XIII-XIV, (Çev. A. Pekman), İstanbul

Thukydides, Peloponnesos Savaşları, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul 2010.

Modern Kaynaklar

AKURGAL, Ekrem, "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları", *Anadolu / Anatolia I*, 1956, s. 32-42

AKYURT, Metin, *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara 1998.

⁷⁶ Taş sanduka mezarların bölgede sonraki dönemlerdeki kullanımına ilişkin olarak bkznz. Myrina için (Nurettin Öztürk, "2012 Yılı Myrina ve Gryneion Antik Kentleri Arkeolojik Yüzey Araştırması", *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar I. Cilt*, M. Çekilmez, E. Dereboyu-Poulain (ed.), İzmir 2017, s. 139-140; Murat Çekilmez, "2015 - 2016 Yılları Yüzey Araştırmalarına Göre Myrina Nekropolü", *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar I. Cilt*, M. Çekilmez, E. Dereboyu-Poulain (ed.), İzmir 2017, s. 164, 166; Kyme için (Özden Ürkmez, "Aioli Kymesi'nden Samurlu 877 Nekropolisi", *Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri XIII*, 2014, s. 348-349; Özden Ürkmez, "Aioli Kymesi'nden Samurlu 879 Nekropolisi", *Colloquium Anatolicum 15*, 2016, s. 158, 165-167)

⁷⁷ Meriç, Öz, "Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis", s. 596.

- AYKURT, Ayşegül, “Batı Anadolu’da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 2008, s. 9-18.
- BAMMER, Anton, “Geschichteneu geschrieben: Mykene im Artemision von Ephesos”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 63, 1994, s. 30-39.
- BAYNE, Nicholas, *The Grey Wares of North-West Anatolia: in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*, Bonn 2000.
- BECKMAN, Gary, Bryce, Trevor, Cline, Eric, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta 2011.
- BENTER, Mathias, “Hydas: Bozburun Yarımadası’nda Müstahkem bir yerleşim yeri (12 levha ile birlikte),” *Belleten* 271, 2010, s. 659-672.
- BRYCE, Trevor, *The Trojans and Their Neighbours*, London 2006.
- BRYCE, Trevor, “The Geopolitical Layout of Late Bronze Age Anatolia’s Coastlands: Recent Advances and Important Caveats”, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan: VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*, ed. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker, İstanbul 2007, s. 125-133.
- BRYCE, Trevor, *Warriors of Anatolia: A Concise History of the Hittites*, London-New York 2019.
- BÜYÜKKOLANCI, Mustafa, “Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) “Appasas” mı?,” *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 2008, s. 40-55.
- CAMERA, M., “Kyme’nin Arkaik Dönemi konusunda yeni bilgiler ve Güney Tepelerden Bulunan Protogeometrik seramikler,” Aliğa ve çevresi Aiolis Bölgesi Uluslararası Arkeoloji ve Disiplinlerarası Araştırmalar Sempozyumu 27-28 Eylül 2018, baskıda.
- CHADWICK John, “The Women of Pylos”, *Texts, Tablets and Scribes: Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy Offered to Emmett L. Bennett, Jr.*, Olivier, J.-P. and Palaima, T. G. (eds.), Salamanca 1988, s. 43-95.
- ÇEKİLMEZ Murat, “2015 - 2016 Yılları Yüzey Araştırmalarına Göre Myrina Nekropolü”, *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar 1. Cilt*, M. Çekilmez, E. Dereboylu-Poulain (ed.), İzmir 2017, s. 157-174
- ÇINARDALI-Karaaslan, Nazlı, “Panaztepe Liman Kentte Yapılan Son Çalışmalar”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 2008, 57-68.
- ÇINARDALI-Karaaslan, Nazlı, “The East Mediterranean Late Bronze Age glass trade within the context of the Panaztepe finds”, *Oxford Journal of Archaeology* 31/2, 2012, s. 121-141.
- D’AGATA A.L., Boileau, M.C., De Angelis, S., “Handmade Burnished Ware from the island of Crete: a view from the inside,” *Rivista di Scienze Preistoriche* 62, 2012, s. 275-310.
- DOĞER, Ersin, *İlk iskanlardan Yunan işgaline kadar Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi*, İzmir 1998.

- EASTON, D.F., Hawkins, J.D., Sherratt, A.G., Sherratt, E.S., "Troy in recent perspective", *Anatolian Studies* 52, 2002, s.75-109.
- ERKANAL, Hayat, "1994 Panaztepe Kazıları Sonuçları", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1997, s. 329-336.
- ERKANAL-Öktü, Armağan, "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, ed. A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 2008, 69-90.
- ERKANAL-Öktü, Armağan, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Text*, Ankara 2018.
- ERKANAL-Öktü, Armağan, *Panaztepe I: Die Friedhöfe von Panaztepe Tafeln*, Ankara 2018.
- ERSOY, Yaşar, "Finds from Menemen/Panaztepe in the Manisa Museum", *Annual of the British School at Athens* 83, 1988, s. 55-82.
- GARSTANG, John, ve Gurney, O.R., *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959.
- GİRELLA, Luca, ve Pavuk, Peter, "The Nature of Minoan and Mycenaean Involvement in the Northeastern Aegean", *Beyond Thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*, Evi Gorogianni, Peter Pavúk and Luca Girella (eds.), Oxford 2016, s. 15-42.
- GURNEY, Oliver R., "Hittite Geography: thirty years on" *Sedat Alp'e Armağan Festschrift Für Sedat Alp*, ed. H. Otten, H. Ertem, E. Akurgal, A. Süel, Ankara 1992, s. 213-222.
- GÜLTEKİN, H. ve Baran, M. "Selçuk Tepesinde Bulunan Miken Mezarı", *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2, Ankara 1964, s. 122-124.
- GÜNEL, Sevinç, *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara 1999.
- GÜNEL Sevinç, "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik," *Anatolian Studies* 60, 2010, s. 25-49.
- GÜR, Barış, *Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*, İstanbul 2012.
- GÜR, Barış, *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, İstanbul 2014.
- HANFMANN, George, M.A., *Sardis From Prehistoric to Roman Times: Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975*, London 1983.
- HAWKINS, David, "Karabel "Tarkondemos" and the Land of Mira: New Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia", *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 23, 1998, s. 7-14.
- HAWKINS, David, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel," *Anatolian Studies* 48, 1998, s. 1-31.
- HAWKINS, David, "Luwians versus Hittites", *Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean (Culture and History of the Ancient Near East)*, ed. A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich, Leiden-Boston 2013, s. 25-40.
- HERTEL, D. "Der Aolische Siedlungsraum (Aiolis) am Übergang von der Bronze- Zur Eisenzeit", *Frühes Ionien: eine Bestandsaufnahme; Panionion-Symposium Güzelçamlı, 26. September - 1. Oktober 1999, (Milesische Forschungen 5)*, Cobet, J., Von Graeve, V., Niemeier, W.D., Zimmermann, W. (eds.), Berlin 2007, s. 97-124.

- HOFFNER, Harry A., *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta 2009.
- HOOD, Sinclair, Clutton-Brock, J. Bialor P.G. *Excavations In Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio And Ayio Gala, The British School at Athens. Supplementary Volumes, No. 15, Vol. I*, 1981.
- HOOD, Sinclair, Clutton-Brock, J. Bialor P.G. *Excavations In Chios 1938-1955: Prehistoric Emporio And Ayio Gala, The British School at Athens. Supplementary Volumes, No. 16, Vol. II*, 1982.
- HOREJS, Barbara, "The 2nd Millenium BC in the Bakırcay (Kaykos) Valley. An Overview", *Armağan Erkanal'a Armağan. Anadolu Kültürlerine Bir Bakış / Compiled in Honor of Armağan Erkanal. Some Observations on Anatolia Cultures*, N. Çınardalı-Karaaslan – A. Aykurt – N. Kolankaya-Bostancı – Y. H. Erbil (eds.), Ankara 2014, s. 257-274.
- İREN, Kaan, "Dark Age Pottery From Southern Aeolis, A New Dawn for the Dark Age?", *Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology, L'âge obscur se fait-il jour de nouveau? Les paradigmes changeants de la chronologie de l'âge du Fer en Méditerranée*, D. Brandherm and M. Trachsel (eds.), Oxford 2008, s. 29-43.
- KARAGEORGHİS, Vassos, "Patterns of Fortified Settlements in the Aegean and Cyprus c. 1200 B.C.", *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C., Proceedings of an International Workshop held at Trinity College Dublin, 7th-9th May, 1999*, V. Karageorghis, C.E. Morris (eds.), Nicosia 2001, s. 1-10.
- LAMB, W., "Antissa", *The Annual of the British School at Athens* 31, 1931, s. 166-178.
- MASON, H.J., "Hittite Lesbos?", *Anatolian interfaces: Hittites, Greeks and their neighbours: proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta*, B.J. Collins, M.R. Bachvarova, I.C. Rutherford (eds.), Oxford 2008, s. 57-62.
- MEE, C. "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.", *Anatolian Studies* 28, 1978, s. 121-156.
- MELLAART, James, "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", *Anatolian Studies* 18, 1968, s. 187-202.
- MERİÇ, Recep, "1984 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları", 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1985, s. 199-208.
- MERİÇ, Recep, ve Öz, Ali K. "Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis," *Nostoi: Indigenous Culture, Migration, and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early Iron Age*, Stampolidis, N., Maner, Ç., Kopanias, K. (eds.), Koc University Press, İstanbul, 2015, s. 589-605.
- MOUNTJOY, Penelope, "Local Mycenaean Pottery at Troia", *Studia Troica VII*, 1997, s. 259-267.
- MOUNTJOY, Penelope, *Regional Mycenaean Decorated Pottery Vol. II*, Rahden/Westf 1999.
- NİEMEİER, Wolf D., "The Mycenaeans in western Anatolia and the problem of the origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE: In Honor of Professor Trude Dothan*, ed. S. Gitin, A. Mazar, and E. Stern, Jerusalem 1998, s. 17-65.

- ÖZGÜNEL, Coşkun, "Batı Anadolu ve içlerinde Miken etkinlikleri", *Belleten XLVII*, 1983, s. 697-743.
- ÖZGÜNEL, Coşkun, *Mykenische Keramik in Anatolien*, Bonn 1996,
- ÖZGÜNEL, Coşkun, *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul 2006.
- ÖZTÜRK, Nurettin, "2012 Yılı Myrina ve Gryneion Antik Kentleri Arkeolojik Yüzey Araştırması", *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar I. Cilt*, M. Çekilmez, E. Dereboyulu-Poulain (ed.), İzmir 2017, s. 137-146.
- ÖZYİĞİT, Ömer, "2002 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2004, s. 441-452.
- ÖZYİĞİT, Ömer, "2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2005, s. 43-50.
- ÖZYİĞİT, Ömer, "2004 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2006, s. 73-88.
- ÖZYİĞİT, Ömer, "2012 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XXXV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2014, s. 81-99.
- PIRSON, Felix, G. Ates, M. Bartz, H. Brückner, S. Feuser, U. Mania, L. Meier, M. Seeliger. (2015). *Elaia: Eine aiolische Polis im Dienste der hellenistischen Residenzstadt Pergamon?, Urbane Strukturen und bürgerliche Identität im Hellenismus.*, Edt. Albrecht Matthaei, Martin Zimmermann, Heidelberg 2015, 22-55.
- RAHMSTORF, Lorenz, "Handmade pots and crumbling loomweights: 'Barbarian' elements in the eastern Mediterranean in the last quarter of the 2nd millennium BC," *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions, International Archaeological Symposium – Nicosia, 6th-7th November 2010*, V. Karageorghis, O. Kouka (eds.), Nicosia 2011, s. 315-330.
- ROOSEVELT, Christopher, H., "Lidyalılardan Önce Lidya Lydia Before the Lydians", *Lidyalılar ve Dünyaları: The Lydians and Their World*, N.D. Cahill (ed.), İstanbul 2010, s. 37-73.
- ROOSEVELT, Christopher, H., "Iron Age Western Anatolia: The Lydian Empire and Dynastic Lycia", *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, ed. D.T. Potts, Blackwell 2012, s. 896-913.
- ROOSEVELT, Christopher, H., Luke, C., Ünlüsoy, S. "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara 2016, s. 243-268.
- ROOSEVELT, Christopher, H. ve Luke, C., "The Story of a Forgotten Kingdom? Survey Archaeology and the Historical Geography of Central Western Anatolia in the Second Millennium BC", *European Journal of Archaeology 20/1*, 2017, s. 120-147.
- ROSE, Brian, "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", *Hesperia*, 77, 2008, s. 399-430.
- Ρουγγου Κουλα "Μυκηναϊκή κεραμική", Ψαρά : ένας σταθμός στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, Ψαρά, 2006, s. 60-95.

- SİNGER, Itamar, “Purple-Dyers in Lazpa”, *The Calm Before the Storm: Selected Writings of Itamar Singer on the End of the Late Bronze Age in Anatolia and the Levant*, Atlanta 2011, s. 425-458.
- SPENCER, Nigel, “Early Lesbos between east and west: a ‘grey area’ of Aegean archaeology”, *The Annual of the British School at Athens Vol. 90*, 1995, s. 269-306.
- TEFFETELLER, A. “Singers of Lazpa: Reconstructing identities on Bronze Age Lesbos, *Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean*, Mouton, A., Rutherford I., Yakubovich, I. (eds.), Leiden and Boston 2013, s. 567-589.
- ÜRKMEZ, Özden, “Aiolis Kymesi’nden Samurlu 877 Nekropolisi”, *Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri XIII*, 2014, s. 337-382.
- ÜRKMEZ, Özden “Aiolis Kymesi’nden Samurlu 879 Nekropolisi”, *Colloquium Anatolicum 15*, 2016, s.156-187.
- WOUDHUIZEN, Fred, *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Erasmus Üniversitesi yayınlanmamış Doktora Tezi, Rotterdam, 2006.
- YASUR-LANDAU, Assaf, *The Philistines and Aegean Migration at the end of the Bronze Age*, Cambridge, 2010.

EKLER

EK 1: Çalışmada adı geçen yerleşimleri içeren harita

EK 2: Miken formunda üretilmiş kırmızı yerli seramik (Lamb 1931, XXVIII.2)

EK 3: Panaztepe'den sanduka mezar (Erkanal-Öktü 2018, Taf. 243)

EK 4: Khios'tan sanduka mezar (Hood 1981, s. 153, Fig. 83)

EK 5: Psara'dan Gri seramik formları (Πουγγου 2006, s. 95)

EK 6: Panaztepe'den Gri seramik alabastron (Günel 1999, Lev. 170.1)